

MIRJANA GROSS

O novim pristupima istraživanju revolucija

»[...] revolucije su, mogli bismo reći, leće koje usmjeravaju i povećavaju svu povijest, to su mikrokozmi društva i njegovih preobražaja i zato ni jedno područje ljudskog života ne leži izvan vidokruga povjesničara revolucije.«

E. J. Hobsbawm

Kad me uredništvo ČSP zamolilo da predložim za objavljivanje jedan od referata održanih na XIV međunarodnom kongresu historijskih znanosti u San Franciscu (22–29. kolovoza 1975), nisam se dugo kolebala. Iako ima vrlo važnih rezultata specijalnih istraživanja radničkog pokreta i društvene povijesti u 19. i 20. stoljeću uopće,¹ smatrala sam da moram preporučiti referat koji daje najbolji uvid u suvremene razvojne tendencije historijske znanosti.

Kao i na svakom kongresu do sada, i u San Franciscu mogli su sudionici naslutiti koje su metodološke preokupacije u tom času u središtu pažnje. Iz referata, diskusija i razgovora u sekciji za metodologiju, stekla sam dojam da je utjecaj francuske strukturalne historije (analista) još uvijek golem, ali da je nastupilo vrijeme kada se razna zatrcavanja u nepoznato ili dogmatizacija određenih gledišta pokušavaju uočiti i svesti na pravu mjeru. Bitno je, pri tom, da se kao osnovni metodološki problem nedvosmisleno probilo razmatranje o odnosu između historije i društvenih znanosti, tj. težnja da se nađu novi putovi u procesu pretvaranja historije

¹ *J. Jemnitz*, Revolution and Reform in the West European Parties of the Second International; *T. Erény*, Sozialistische Revolution und bürgerlich-demokratische Reform in der Arbeiterbewegung der zerfallenden Oesterreich-Ungarischen Monarchie; *E. Kolb*, Die deutsche Arbeiterbewegung vor der Frage: Reform oder Revolution, 1914–1918; *A. Czubinski*, Revolution oder Reform in Mitteleuropa im XX. Jahrhundert; *H. Bartel—A. Laschitza—W. Schmidt*, Der Formierungsprozess der Arbeiterklasse in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und zu Beginn des 20. Jahrhunderts; *E. A. Bagramov—S. S. Salychev*, Democratic Aims and Purposes in the Activities of Communist Parties; *I. Pietrzak-Pawłowska*, The First Industrial Revolution and Problems of Asynchronism in Social Development; *V. A. Georgesco*, Le Processus de Modernisation pendant les XVIIIe et XIXe siècles dans les sociétés de l'Europe de l'Est; *W. J. Mommsen*, Europäischer Finanzimperialismus von 1914; *D. C. Watt*, The Breakdown of the European Security System 1930–1939; *J. Kocka*, The Problem of Democracy and the Lower Middle Classes in the first Third of the 20th Century: Some Results and Perspectives of research; *S. Kimbara*, Traditions and Innovations in Assia and Africa.

u društvenu nauku. Međutim, ta tendencija nije tako vidljiva iz pojedinih referata sekcije za metodologiju,² koliko iz teme koja sama po sebi izražava preobražaje u historijskoj znanosti — pitanje revolucije.

Rasprava o revoluciji unijeta je u razmatranje »velikih tema« donekle slučajno, jer se kongres održavao u eri proslave dvjestogodišnjice SAD. No usprkos tome bilo je očigledno što ta problematika znači u sve češćim i sve uspješnijim pokušajima historičarâ da na svoju disciplinu više ne gledaju kao na znanost samo o pojedinačnom već da je osposobe za utvrđivanje tipologija i generalizacija drukčije nego što to rade sistematske društvene znanosti. U vezi s temom »revolucija« dva su referata obavijestila o dostignućima proučavanja američke i kineske revolucije,³ dok je Eric J. Hobsbawm prikazao kako historičari na temelju empiričkih istraživanja pojedinih revolucija pokušavaju doprijeti do teoretskog stupnja i kakve se teškoće pri tom javljaju. Zato je moj izbor za objavljivanje u ČSP referata s Kongresa pao upravo na Hobsbawmove obavijesti. Pri tom ima poteškoća jer taj izvještaj o problemima generalizacije u historiji revolucionarnog procesa nije dobio onaj dotjerani oblik što ga moraju imati radovi za štampu. No s obzirom na vrijednost toga priloga za istraživanja revolucija, smatram da nema smisla čekati dok se taj izvještaj objavi u nekom časopisu do kojeg bismo, vjerojatno, mogli doći tek nakon duljeg vremena.

U vezi s težnjom sve većeg broja historičara da na temelju empiričkog istraživanja postignu sistematske zaključke, nužno je u središtu njihove pažnje veliki problem našega vremena — revolucija. Od kraja 18. stoljeća sve se ubrzanijim tempom javljaju nizovi revolucija koje rastvaraju stare društvene strukture i na razne načine potiču nove. Nitko neće poreći da su zemlje »u razvoju« danas usred revolucionarnog previranja koje je dostiglo svjetske razmjere.

Zajedno s društvenim znanostima, i historija nužno reagira na revolucionarnu problematiku našega vremena. O tome govori golem porast rasprava o pojedinim revolucijama ili o određenim fazama njihova razvoja. Tako se gomila znanje i stvara temelj za teoriju kojom su se dosada bavile samo društvene znanosti iz različitih pobuda a vrlo često zato da bi se postigle informacije korisne za očuvanje »starog« društvenog sistema i njegovu obranu od stvarnih ili mogućih prijetnji revolucija. Društvene nauke utjecale su na historičare koji istražuju revolucije u stvaranju pojmova i u metodi. Ipak rezultati historijskog istraživanja nisu postali isključivo ilustracija za teoriju društvenih znanosti. Povjesničari više ne žele zastati pri obradi pojedinačnih, neponovljivih pojava. Njih više ne zanima samo, npr., francuska revolucija kao takva nego pitanje: što je to revolucija? Koja obilježja revolucije imaju u određenim razdobljima i geografskim prostorima? Kako brzo izbijaju revolucije, koliko ih ima, zašto nastaju, koje su njihove posljedice? U historičara je postavljanje

² J. Topolski, *Historian in his Quest for Documentation*; E. Engelberg, *Ereignis, Struktur und Entwicklung in der Geschichte*; P. Brezzi—E. Sestan, *L'Historiographie comme science historique*; A. G. Weiler, *Value Reference and Value Judgments in Historiography*; L. Lundgren—B. Odén—S. Oredsson, *Methods in the Study of Man in his Environment*; Morse-Kahlenberg, *Edition zeitgeschichtlicher Quellen*.

³ B. Bailyn, *Lines of Force in Recent Writings of the American Revolution*; L. Bianco, *La Revolution Chinoise*.

istraživačkog pitanja drugačije nego u društvenim naukama koje se zapravo najviše zanimaju za socijalno-tehničku i strategijsko-prognostičku stranu revolucija.⁴ Dok historičar nastoji uskladiti rezultate istraživanja pojedinačnih fenomena u vezi s revolucijom i teoretskim zaključcima, dotle uglavnom ahistorijske društvene znanosti vide u pojedinostima o prošlim revolucijama samo slučajeve za testiranje svojih teorija.⁵

Istraživanja revolucija važna su za razvoj historijske znanosti i zato što ona obuhvaćaju društveni totalitet i omogućavaju uvid i u ona životna područja za koja u razdobljima »evolucije« uglavnom ne postoje svjedočanstva. Nema sumnje da revolucije »dramatiziraju ključne aspekte socijalne strukture jer su oni tu napeti do prijelomne točke [...]«.⁶ Jednom riječi, bez obzira na krajnosti proklinjanja revolucije s jedne strane a njena bezgranična veličanja s druge, bez obzira na to što je upravo u vezi s proučavanjem revolucija vanjski pritisak na povjesničare najveći, mislim da je upravo poredbeno istraživanje revolucija kamen kušnje za »novu« historiju.

Eric. J. Hobsbawm (rođ. 1917) marksistički je historičar koji djeluje u Engleskoj. Autor je djela koja su danas već postala klasična kao prethodnica tendencija da historija pojača istraživanja društvenih struktura, da generalizira a da se ne bavi samo neponovljivim individualnostima.

Na početku ubrzanog kretanja historije (u toku 60-ih godina) prema istraživanju društvenih struktura, stoje uz rezultate »analista« i neke druge autore i radovi E. J. Hobsbawma o »primitivnim buntovnicima« i o razdoblju revolucija 1789—1848.⁷ Od prve knjige, koja se bavi radničkim pokretom u nekim industrijski nerazvijenim zemljama, još je zanimljivija druga knjiga. Pred nama više nije manje ili više obuhvatna interpretacija niza događaja jednog revolucionarnog razdoblja. Osnovno je istraživačko pitanje kako »dvojna« revolucija, tj. francuska i industrijska revolucija, mijenjaju društvene strukture. Zato autor analizira različita područja života novog društva: industriju i selo, položaj plemstva, buržoazije i seljaštva, novosti u diplomaciji i vođenju ratova, upravi, religiji, filozofiji, znanosti, književnosti i umjetnosti. Hobsbawm se ne zadovoljava samo razmatranjem pobjede buržoaskog društva. On posebno naglašava povijesne snage revolucionarnog socijalističkog i komunističkog pokreta koje su se rađale iz otpora protiv »dvojne« revolucije.⁸

Razumljivo je, dakle, što je tako poznatom autoru povjeren izvještaj o istraživanjima revolucije na Međunarodnom kongresu. Mislim da ne moram komentirati ni Hobsbawmova gledišta (od kojih neka možda neće

⁴ I. Geiss—R. Tamchina, Die Revolution in der Weltgeschichte, u: Geiss-Tamchina izd., Ansichten einer künftigen Geschichtswissenschaft 2, München 1974, 11—33.

⁵ Usp. M. Gross, Historija i društvene znanosti, ČSP, II, 1975, 71—99.

⁶ E. J. Hobsbawm, From Social History to the History of Society, u: F. Gilbert—S. Graubard izd., Historical Studies Today, New York 1972, 20.

⁷ Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries (1. izd. 1959), New York 1965; The Age of Revolution, London 1962. (Prevedeno na slovenski Obdobje revolucije, Ljubljana 1968); Usp. i: Labouring Men, Studies in the History of Labour, (1. izd. 1964) London 1972; Industrie und Empire. Britische Wirtschaftsgeschichte 1—2, Frankfurt a.M. 1969. (englesko izd. 1968).

⁸ Tekst uzet iz: M. Gross, Historijska znanost — Razvoj, oblik, smjerovi, Zgb., 1976.

biti prihvatljiva za čitaoca), ni dojam o karakteru proučavanja revolucija na »zapadu« koji proizlazi iz njegova izvještaja. Želim samo naglasiti dva pitanja. Kao marksist, Hobsbawm se suprotstavlja empiričkim istraživanjima i onim teorijama revolucije koje su sebi postavile zadatak utvrđivanja političke i društvene tehnike radi očuvanja starog sistema i izbjegavanja revolucija.⁹ S dogmatskim marksizmom on se obračunava samo usput. Valja također spomenuti da Hobsbawm ne uzima u obzir literaturu u socijalističkim zemljama koja nije pisana na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku, tako da u njegov izvještaj nisu uključeni neki vrijedni rezultati.¹⁰

U svakom slučaju, smatram da Hobsbawmov izvještaj sadrži nove spoznaje o razvojnim tendencijama historijske znanosti i o fenomenu revolucija koje mogu biti korisne i praksi jugoslavenskih historičara.

⁹ Te su težnje povezane s različitim teorijama »modernizacije« od kojih je najpoznatija teorija o stupnjevima ekonomskog rasta W. W. Rostowa. *H.-U. Wehler, Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975. Za pobijanje Rostowa v. *J. Purš, Průmyslova Revoluce, Vývoj pojmu a koncepce*, Praha 1973, 283–362.

¹⁰ Mislim da zato moram upozoriti na izvrsnu knjigu *Jaroslava Purša, Industrijska revolucija, Razvoj ideje i koncepcije* (v. bilj. 9). Istina je da Hobsbawm nije u svom izvještaju obratio posebnu pažnju problemu industrijske revolucije. No s obzirom na njegovo gledište o »dvojnjoj« revoluciji i na isticanje teorije revolucije, Purševi rezultati zacijelo pripadaju okviru problematike o kojoj on govori.